

УДК 343.9.01.001.71.1900/1950

С. І. Нежурбіда

ЕВОЛЮЦІЯ АНАЛІЗУ ТЕОРІЙ ПРИЧИН ЗЛОЧИННОСТІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Серед основних проблем української кримінології Концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. виділена проблема підняття на значно вищий якісний рівень наукової розробки проблем причин і умов злочинності та злочинної поведінки. Як зазначають її автори, ця проблема потребує, насамперед, сучасного теоретичного осмислення, методологічного спрямування, чіткого розмежування стосовно злочинності як соціального явища та злочинної поведінки, а теоретичні та методологічні висновки мають бути в якості відповідних гіпотез переконливо перевірені методично обґрунтованими репрезентативними дослідженнями (п. 3.4). Таким чином, ми переконані, аналіз вихідних положень теорій причин злочинності є на сьогодні актуальним. Але, перед його проведенням, вкрай необхідним є дослідження еволюції такого аналізу в першій половині ХХ ст., що дозволить зрозуміти його сучасний стан. Актуальність цього питання також обумовлюється і відсутністю подібних досліджень у кримінології. У зв'язку з цим автор поставив собі за мету дослідити еволюцію аналізу теорій причин злочинності в першій половині ХХ ст. з використанням праць, авторами яких є: С. М. Іншаков, К. Уеда, О. М. Ведернікова, В. В. Лунєєв, А. П. Закалюк, Д. А. Дріль, В. М. Дрьомін, В. О. Туляков, Енріко Феррі (Enrico Ferri), Торстен Селлін (Thorsten Sellin), Джузеппе Карра (Giuseppe Carra), Франческо Барале (Francesco Barale), Франц фон Ліст (Franz von Liszt), Жан Пінатель (Jean Pinatel), Поль Лафарг (Paul Lafaurge), Чарльз Горінг (Charles Goring), Фред Хейнс (Fred E. Haynes), Ганс Йоахім Шнайдер (Hans Joachim Schneider), Густав Ашаффенбург (Gustav Aschaffenburg), Франц Александер (Franz Alexander), Уільям Хілі (William Healy), Курт Шнайдер (Kurt Schneider), Карл Бірнбаум (Karl Birnbaum), Адольф Ленц (Adolf Lenz), Франц Ексер (Franz Exner), Уїллем Адріаан Бонгер (Willem Adriaan Bongers), Чарльз Тітл (Charles R. Tittle), Олена Антоначіо (Olena Antonaccio), Генрі Геррберт Годдард (Henry Herbert Goddard), Чарльз Давенпорт (Charles B. Davenport), Макс Густав Шлап (Max Gustav Schlapp), Едвард Генрі Сміт (Edward Henry Smith), Ернест Альберт Хутон (Earnest Albert Hooton), Шелдон Глюк (Sheldon Glueck), Елеанор Глюк (Eleanor Glueck), Йоганес Ланге (Johannes Lange), Фрідріх Штумпфль (Friedrich Stumpf), Моріс Пармелі (Maurice Parmelee), Крістіан Баххісл (Christian Bachhiesl), Ганс фон Гентіг (Hans von Hentig), Стефен Шейфер (Stephen Schafer).

На думку С. М. Іншакова, ХХ ст. справедливо вважається епоєю, в якій прогрес науки торкнувся і кримінологічної сфери знань, в результаті чого з'явилося багато оригінальних гіпотез та ідей про сутність злочинності, яким належало пройти стадії наукового розвитку і перевірку практикою [1, 116].

ХХ ст. кримінологія зустріла під впливом антропологічних ідей, які набули популярності серед кримінологів з різних географічних точок планети, зок-

рема Японії. Японський кримінолог Кан Уеда зазначав у праці «Злочинність і кримінологія в сучасній Японії» (1989), що першопочаткове поширення кримінологічних досліджень в Японії відноситься до періоду, коли був виданий Кримінальний кодекс 1907 року. Він підкреслював, що саме тоді розгорнулася наукова діяльність Ейїті Макіно, який видав «Новий напрям в кримінально-правовій науці і новий Кримінальний кодекс», в якому давалася критична оцінка щодо прийнятого кримінального кодексу з позицій нової школи кримінально-правової науки і кримінології, яка існувала в Америці та в Європі. Макіно, професор Токійського імператорського університету — учень Франца фон Ліста та Енріко Феррі (1910–1913), активно знайомив Японію з теоріями Чезаре Ломброзо (Cesare Lombroso), Феррі, Ліста, Лакасаня (Lacassagne) та ін. [2, 26–27].

І самі кримінальні антропологи здійснювали все можливе для просування ідей позитивістської школи кримінології [3]. Робилось це активно, наполегливо і доходило до відкритої критики противників — «...противників, які ніколи не вивчали жодного живого злочинця, досліджуючи його лише у своїй власній уяві» [4, 152]. На нашу думку, просування ідей позитивістської школи навіть містило елементи «недобросовісної реклами», коли Феррі відкрито заявляв, що кримінальна антропология «... досягла блискучих результатів, перед якими блідне вся стара умоглядна філософія та психологія...», «...отримала перевагу над класичною кримінальною школою ...» [4, 75]. Американський кримінолог Торстен Селлін писав навіть про новий період кримінальної антропологии в Італії [5].

Хоча погляди Ломброзо і були в подальшому піддані сумніву, він і його концепція робили акцент на наукових дослідженнях, які зосереджуються на злочинці, а не на самому злочині — Lombroso поклав початок системним дослідженням особистості злочинця [6, 624]. Крім того, як зазначає В. О. Туляков, він пробудив підвищений інтерес суспільства до дослідження злочинності і злочинця, розробив систему методів природнонаукового аналізу правопорушників і, незважаючи на достатню спірність, якщо не абсурдність отриманих ним висновків, створив основи політики по боротьбі зі злочинністю [7, 26]. Франц фон Лист повніше висловився про заслуги Lombroso, підкреслюючи те, що вчений зміг зацікавити юристів та всіх освічених людей своїми дослідженнями і при тому настільки, що наука кримінального права звернула увагу на питання кримінальної антропологии. Віддаючи шану італійській школі кримінології, Лист казав, що італійці вивели кримінологів зі стану метафізичного сну, позбавили від тяжковагової юриспруденції та її визначень [8, 15].

Отже, ідеї представників позитивістської школи кримінології дали поштовх, стали основою для нових ідей про причини злочинної поведінки. Крім того, поштовхом для нових ідей про причини злочинної поведінки став стрімкий розвиток різних сфер людської діяльності, спрямований на розробку та теоретичну систематизацію об'єктивних знань про дійсність — стрімкий розвиток наук. Так, ми можемо спостерігати у першій половині ХХ ст. появу великої кількості теорій причин злочинності.

Вже після смерті Ломброзо (1909) у Франції з'явилась теорія «збочених інстинктів» Дюпре (1912), яка була запропонована взамін вчення про «природженого злочинця», суть якої — існування певного «злочинного типу», для якого характерні спадкові збочення статевого та інших інстинктів, які приводять до вчинення злочинів лише при наявності певних умов оточуючого середовища [9, 342]. Вплив факторів оточуючого середовища і надалі буде досліджуватись французькими вченими, оскільки «... будь-яке дослідження причин злочинності, при якому оперують виключно інтелектуальними, моральними та фізичними властивостями людини, неминуче повинно бути безплідним», а причини злочинності слід шукати «зовні людини, в оточуючому її світі» (Поль Лафарг (Paul Lafargue) [10, 143–145]. В Японії кримінологи Сігема Оба, Ісао Амакасу, Ацуюкі Кацукі, Тойодзіро Одзава, Сьотаро Комеда самостійно проводили соціокримінологічні дослідження [2, 28]. Хоча перші англійські кримінологи в основному займались популяризацією поглядів італійських теоретиків ломброзіанства [11, 80], Чарльз Бакман Горінг (Charles Buckman Goring), англійський тюремний лікар, 1913 року у праці «Англійський засуджений: статистичне дослідження» [12] дійшов висновку про відсутність явних фізичних відмінностей між злочинцями і незлочинцями, відкинувши твердження Ломброзо про існування такого феномена, як злочинний тип особистості [13, 32]. Твердження Горінга про те, що кримінальність є явищем скоріш нормальним, ніж патологічним, стало принципово новою ідеєю для британської кримінологічної науки — кримінологічною теорією «кримінального діатезу» — схильності до вчинення злочину, яке несе вроджений характер в результаті поєднання фізичних та інтелектуальних дефектів розвитку у злочинців [11, 87].

На початку ХХ ст. кримінологами німецькомовних країн було визнано, що злочин — це індивідуальний, а злочинність — соціальний феномен [14, 76]. Густав Ашаффенбург виводив злочинність з «соціальної непридатності» правопорушника, зазначаючи, що суспільство несе відповідальність перед злочинцем, оскільки деякі причини злочину є невід'ємними від нього. В той же час злочинець також несе відповідальність перед суспільством, оскільки він живе в ньому і злочинна діяльність наносить шкоду найважливішим умовам життя [15, 321]. Ідеї «почуття неповноцінності» злочинця, які відстоювали Август Айхорн (August Eihhorn), Франц Габріель Александер, Хьюго Штауб (Hugo Staub), не прижились на Європейському континенті, а знайшли «нове народження» в Північній Америці [16]. Теорію «психопатичної особистості» відстоювали Курт Шнайдер [17] та Карл Бірнбаум [18]. Вищою метою кримінальної біології виявляти взаємозв'язок особистості та злочинного діяння вважали Адольф Ленц [19] та Франц Ексер [20] (до речі, також як і Ганс Гросс (Hans Gross), працювали в Чернівецькому університеті на посадах професорів). Голландський кримінолог та соціолог Уїллем Адріаан Бонгер у значній частині праці «Злочинність та економічні умови» (1905) [21] здійснив огляд існуючої на той час філософської, соціологічної, економічної та кримінологічної літератури, якою аргументувався зв'язок злочинності та економічних умов [22, 927].

В Америці набули обертів кримінологічні дослідження злочинців у руслі

концепції розумової відсталості злочинців, які проводив Генрі Герберт Годдard — «Спадковість розумової неповноцінності» (1911) [23], «Родина Каллікаків» (1912) [24], «Розумова неповноцінність: її причини та результати» (1914) [25], «Кримінальний імбецил» (1915) [26], «Ефективність людини і рівні інтелекту» (1920) [27], «Ювенальна делінквентність» (1921) [28] та Charles V. Davenport — «Злочин, спадковість та середовище» (1928) [29].

Популярності набули, у зв'язку із розвитком фізіології та ендокринології, концепції конституційної схильності до злочину. Їх представниками були Макс Густав Шлап («Поведінка та хвороба залози», 1924) [30], «Нова криминологія» у співавторстві з Едвардом Генрі Смітом (Edward Henry Smith) (1928) [31], Ернест Альберт Хутон («Американський злочинець: антропологічне дослідження», 1939) [32], Шельдон та Елеанор Глюк («500 кримінальних кар'єр», 1930) [33]). Розпочали пошуки гена злочинності в рамках хромосомної теорії Йоганесс Ланге («Злочин як доля», 1929) [34] та Фрідріх Штумпфль («Спадковість і злочин», 1933–1935) [35; 36], «Витоки злочину: приклад резюме близнюків», 1936) [37]. До кінця свого життя Friedrich Stumpfl буде досліджувати злочинність [38].

1935 року у розділі II «Наукове дослідження злочинця» другого видання «Криминології» Фред Хейнс піддав аналізу досягнення класичної школи криминології (Чезаре Беккарія (Cesare Beccaria) та позитивістської школи криминології (Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Рафаель Гарофало (Raffaello Garofalo)). Крім того, ним були окремо проаналізовані теорії Ломброзо та Горінга [13, 23–36]. Фред Хейнс звернув увагу спільноти на роботу кримино-біологічних лабораторій в Італії, Австрії, Німеччині, Бельгії, Португалії, Іспанії та Радянського Союзу, які застосовували біологію у дослідженнях особистості злочинців. Це Хейнс зробив у контексті аналізу «ендокринної» теорії причин злочинності Шлапа та Сміта — найбільш амбіційної на той час спроби показати причинний зв'язок між діяльністю залоз та злочином — спроби використати ендокринологію як базис криминології [13, 37]. Вже у 1918 році Моріс Пармілі писав у «Криминології», що криминологічних ідей стало так багато, що теорію природи та еволюції злочинності слід виділяти як одну з галузей криминології [39, 5].

Особливо потужним слід визнати вплив соціології на американську криминологію того часу, в результаті чого світ дізнався про теорії соціальної дезорганізації (Кліффорд Шо (Clifford R. Shaw), Генрі Маккей (Henry D. McKay, 1929), аномії (Роберт Мертон (Robert K. Merton, 1938)), конфлікту (Торстен Селлін, 1938) та інші. Такий же за потужністю вплив здійснила соціологія і на українську та російську криминології. Так, В. В. Лунеев, підводячи підсумок аналізу розвитку російської криминології протягом багатьох століть до революційного перевороту 1917 року, вважає за необхідне сказати, що в різні часи панували різні течії ранньої та більш розвиненої криминологічної думки: теологічні, біо-криминологічні та соціологічні; які нашаровувались одна на одну та співіснували разом, однак в XIX–XX ст. став переважати соціологічний напрям з різними відгалуженнями, але особливий розвиток отримала теорія факторів з соціологічним нахилом [40, 191]. А. П. Закалюк також, підводячи підсумки дослі-

дження історії розвитку кримінологічної науки в Україні, визначив, що українська кримінологічна думка, в тому числі її наукова частина, з моменту її виникнення і до початку ХХ ст., включно розвиваючись у загальному руслі світових цивілізаційних, світоглядних, суспільствознавчих і безпосередньо науково-кримінологічних процесів, була представлена у різних напрямках розвитку цих процесів із переважним орієнтуванням на соціологічний напрям [41, 50–51].

Проведене нами дослідження еволюції аналізу теорій причин злочинності в першій половині ХХ ст. дозволило дійти таких висновків:

1. До II Світової війни в світі аналіз теорій причин злочинності здійснювався. Але саме аналіз теорій причин злочинності не був основною метою переважної кількості праць кримінологів того часу. Вважаємо, що у зв'язку з великою інтенсивністю появ нових теорій причин злочинності кримінологи були зайняті аналізом теорій причин злочинності в процесі просування, відстоювання власних або критики «чужих» кримінологічних теорій — «промоушн»-аналізом.

2. Спостерігалась «міграція» кримінологічних теорій з Європи до Північної Америки (Франц Габріель Александер, Хьюго Штауб). Відомі приклади і невдалої «міграції» кримінологічних теорій соціологічного характеру з Північної Америки до Західної Європи (Франц Екснер). «Міграція» кримінологічних теорій з Європи до Великої Британії та Північної Америки може бути пояснена як несприйняття наукових поглядів, які висловлювали Франц Габріель Александер та Хьюго Штауб, переважною частиною німецькомовного наукового кримінологічного світу, так і результатами внутрішньополітичних процесів, які відбувались в німецькомовних країнах Західної Європи перед II Світовою війною. Як приклад можемо навести і висновки австрійського вченого Крістіана Баххізла, який стверджує, що «...під час австрійського фашизму та нацистського фашизму Грацька школа кримінології найбільше була поєднана з політикою» [42, 108].

3. На жаль, але західноєвропейська кримінологія тимчасово «втратила» багатьох талановитих кримінологів, серед яких, крім вищезазначених, були Герман Мангейм (Hermann Mannheim), Ганс фон Гентіг, Стефен Шейфер. Можливо, їх «втрата» західною європейською кримінологією на користь американської усунула можливість реальної, фізичної їх втрати кримінологією світовою.

Література

1. Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. — М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. — 383 с.
2. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии : [пер. с яп.] / К. Уэда ; под общ. ред. и с вступ. ст. Н. Ф. Кузнецовой и В. Н. Еремина. — М. : Прогресс, 1989. — 256 с.
3. Ferri E. The Positive School of Criminology. Three Lectures: Given at the University of Naples, Italy on April 22, 23 and 24, 1901 / Enrico Ferri. — Chicago : Charles H. Kerr & Company, 1913. — 126 p.
4. Ферри Э. Уголовная социология. Ч. 1 / Энрико Ферри. — С.Пб., 1910. — 454 с.
5. Sellin Thorsten. A New Phase of Criminal Anthropology in Italy // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. — 1926. — Vol. 125, N 1. — P. 233–242.
6. Carra G. Cesare Lombroso / Giuseppe Carra and Francesco Barale // American Journal of Psychiatry. — 2004. — Vol. 161, N 4. — P. 624.

7. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. — О. : Юрид. л-ра, 2000. — 336 с.
8. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. Лист ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М., 2004. — 110 с.
9. Pinatel J. Apercu de l'histoire des doctrines criminologiques. Revue de science criminelle etc. 2. — 1953.
10. Лафарг П. Преступность во Франции с 1840 по 1886 гг. Исследование её причин и развития / Поль Лафарг // Проблемы марксизма / ГИЗ Украины. — 1924. — Сб. 2 : Проблема преступности. — С. 127–177.
11. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: британская криминологическая модель : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Н. Ведерникова. — М., 2001. — 399 с.
12. Goring Ch. The English Convict: A Statistical Study / Charles Goring. — London : Published by His Majesty's Stationery Office : Darling and Son, Ltd, 1913. — 441 p.
13. Haynes F. E. Criminology / Fred E. Haynes. — 2nd ed. — New York ; London : McGraw-Hill Book Company, Inc., 1935. — 497 p.
14. Шнайдер Г. Й. Криминология : [пер. с нем.] / Г. Й. Шнайдер ; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. — М. : Прогресс-Универс, 1994. — 504 с.
15. Aschaffenburg G. Crime and Its Repression / Gustav Aschaffenburg. — Boston : Little, Brown, and Company, 1913. — 331 p.
16. Alexander F. Roots of Crime: Psychoanalytic Studies / Franz Alexander, William Healy. — A. A. Knopf, 1935. — 305 p.
17. Schneider K. Die psychopathischen Pers?nlichkeiten / Kurt Schneider. — F. Deuticke, 1923. — 96 S.
18. Birnbaum K. Die psychopathischen Verbrecher / Karl Birnbaum. — G. Thieme, 1926. — 287 S.
19. Lenz A. Grundriss der Kriminalbiologie: Werden und Wesen der Pers?nlichkeit des T?ters nach Untersuchungen an Str?flingen / Adolf Lenz. — J. Springer, 1927. — 252 S.
20. Exner F. Kriminalbiologie in ihren Grundz?gen / Franz Exner. — Hamburg : Hanseatische Verlagsanstalt, 1939. — 366 S.
21. Bonger W. A. Criminality and Economic Conditions / Willem Adriaan Bonger. — Little, Brown, and Company, 1916. — 706 p.
22. Tittle C. A Cross-National Test of Bonger's Theory of Criminality and Economic Conditions / Charles R. Tittle, Olena Antonaccio // Criminology. — 2007. — Vol. 4. — P. 925–958.
23. Goddard H. H. Heredity of Feeble-mindedness / Henry Herbert Goddard. — Eugenics Record Office, 1911. — 121 p.
24. Goddard H. H. The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-mindedness / Henry Herbert Goddard. — Macmillan, 1912. — 121 p.
25. Goddard H. H. Feeble-mindedness: Its Causes and Consequences / Henry Herbert Goddard. — Macmillan, 1914. — 599 p.
26. Goddard H. H. The Criminal Imbecile: An Analysis of Three Remarkable Murder Cases / Henry Herbert Goddard. — Macmillan, 1915. — 157 p.
27. Goddard H. H. Human Efficiency and Levels of Intelligence / Henry Herbert Goddard. — Princeton University Press, 1920. — 128 p.
28. Goddard H. H. Juvenile Delinquency / Henry Herbert Goddard. — Dodd, Mead & Company, 1921. — 120 p.
29. Davenport Ch. B. Crime, Heredity and Environment // Journal of Heredity. — 1928. — Vol. 19 N 7. — P. 307–313.
30. Schlapp M. G. Behavior and Gland Disease: Through Knowledge of the Gland Functions Many Defectives May Be Normalized // Journal of Heredity. — 1924. — Vol. 15, N 1. — P. 3–18.
31. Schlapp M. G. The New Criminology: A Consideration of the Chemical Causation of Abnormal Behavior / Max Gustav Schlapp, Edward Henry Smith. — Boni & Liveright, 1928. — 313 p.
32. Hooton E. A. The American Criminal: An Anthropological Study / Earnest Albert Hooton. — Harvard University Press, 1939. — 464 p.
33. Glueck Sh. 500 Criminal Careers / Sheldon and Eleanor Glueck. — A. A. Knopf, 1930. — 365 p.
34. Lange J. Verbrechen als Schicksal / Johannes Lange. — G. Thieme, 1929. — 96 S.
35. Stumpfl F. Erbanlage und Verbrechen. I Teil. Die Kriminalit?t bei den Geschwistern und bei den Vettern und Basen der Ausgangf?lle // Zeitschrift f?r die Gesamte Neurologie und Psychiatrie. — 1933. — Vol. 145, N 1. — P. 283–326.
36. Stumpfl F. Erbanlage und Verbrechen: charakterologische und psychiatrische Sippenuntersuchungen / Friedrich Stumpfl. — Berlin : Julius Springer, 1935. — 302 p.

37. Stumpfl F. Die Ursprünge des Verbrechens: Dargestellt am Lebenslauf von Zwillingen / Friedrich Stumpfl. — Georg Thieme, 1936. — 176 p.
38. Sumpfl F. Kriminalität, Pathorhythmie, Wahn: Psychosomatisch-dynamische Strukturgesetzmäßigkeiten menschlicher Handlungen in Konfliktsituationen / Friedrich Sumpfl. — Springer-Verlag, 1975. — 270 p.
39. Parmelee M. Criminology / Maurice Parmelee. — New York : The Macmillan Company, 1918. — 528 p.
40. Лунев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник. В 2 т. Т. 1. Общая часть / В. В. Лунев. — М. : Юрайт, 2011. — 1003 с.
41. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. — К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. — 424 с.
42. Bachhiesl Ch. Die Grazer Schule der Kriminologie. Eine wissenschaftsgeschichtliche Skizze // Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform. — 2008. — 91. Jahrgang. Heft 2. — S. 87–111.

Анотація

Нежурбіда С. Еволюція аналізу теорій причин злочинності в першій половині ХХ століття. — Стаття.

У статті автором проводиться дослідження еволюції аналізу теорій причин злочинності в першій половині ХХ ст. Одним з висновків автора є висновок про панування у вказаний період «промоушн»-аналізу теорій причин злочинності.

Ключові слова: еволюція, аналіз, теорія, причина, злочин, злочинність.

Аннотация

Нежурбида С. Эволюция анализа теорий причин преступности в первой половине ХХ столетия. — Статья.

В статье автором проводится исследование эволюции анализа теорий причин преступности в первой половине ХХ ст. Одним из выводов автора является вывод о доминировании «промоушн»-анализа теорий причин преступности в указанный период.

Ключевые слова: эволюция, анализ, теория, причина, преступление, преступность.

Summary

Nezhurbida S. Evolution of Crime Causation Theories Analysis during the first XX half-century. — Article.

In the article the author explores the evolution of crime causation theories analysis during the XX half-century. One of the author's conclusion is the conclusion about the domination of «promotion»-analysis of crime causation theories in mentioned period.

Keywords: Evolution, Analysis, Theory, Cause, Crime, Criminality.